

Přemyslovci. Budování českého státu, vyd. Petr SOMMER – Dušan TŘEŠTÍK – Josef ŽEMLIČKA ve spolupráci s Pavlínou MAŠKOVOU a Robertem NOVOTNÝM, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009

779 s., ISBN 978-80-7106-352-0

Reprezentativní publikace, určená širokému okruhu zájemců o české dějiny, je dílem rozsáhlého týmu autorů (celkem 35 badatelů, z nich dva zahraniční). Rozhodující úloha při koncepci díla připadla trojici editorů z Centra mediévistických studií v Praze, z nichž Dušan Třeštík se již, bohužel, jeho vydání nedožil. S ohledem na připomínku sedmisetletého výročí úmrtí posledního přemyslovského panovníka Václava III. v roce 1306 je také zřejmé, že vydání se oproti původnímu záměru poněkud opozdilo. Tři roky jsou sice ve srovnání s pojednávaným obdobím téměř osmi staletí historického vývoje (od příchodu prvních Slovanů okolo třetiny 6. století po rok 1306) jen nepatrným zlomkem času, ale přesto skutečnost, že většina textů byla napsána a uzavřena v letech 2006 či nejpozději 2007, je na obsahu knihy již znát. Nebylo možné akceptovat nejnovější archeologické objevy či mezitím publikované badatelské výsledky.

Kromě úvodu od editorské trojice, který je stručným přehledem české historiografie, je dílo rozvrženo do pěti základních tematických celků. První z nich nese název *Přemyslovci, český stát a Evropa*, a usiluje tedy o začlenění české problematiky do evropského kontextu. Je logické, že právě zde dostali slovo zahraniční autoři: Robert Bartlett se zaměřil na srovnání českého přemyslovského státu se středověkým Skotskem, z čehož vyplynuly jak shodné jevy, buď společné zemím latinského křesťanského Západu nebo vyplývající z některých víceméně nahodilých podobností, tak samozřejmě též řada rozdílů, daných odlišnými podmínkami geografickými i historickými. Jerzy Strzelczyk zkoumal místo českého přemyslovského státu v západoslovanském kontextu, přičemž nezastírá, že navazuje na odkaz Františka Grause. Stěžejní část tohoto celku představuje text Jana Klápště, v němž sumarizuje problematiku, která byla předmětem monografie o proměně českých zemí ve středověku, přičemž zdůrazňuje její ukotvenost v transformačních procesech, procházejících – pochopitelně s různými specifickými akcenty a chronologickými posuny – celou Evropou. Kriticky se vyrovnává s příliš černobílými východisky studia transformačních procesů, kterým se nevyhnuly ani tak vynikající osobnosti mediévistiky jako Georges Duby: samozřejmě dnešní kritičtější a vyváženější soudy jsou podmíněny obrovským posunem ve znalostech, jimiž disponujeme mj. díky úžasnému vývoji přírodovědného poznání, např. v oblasti historické klimatologie. Celý oddíl vhodně uzavírá doplňkový box, jehož autorem je opět J. Klápště a v němž jsou vyobrazeny a komentovány iluminace dvou významných českých středověkých kalendářů.

rií – v brevíři Lva, velmistra křižovníků s červenou hvězdou, z roku 1356 a v brevíři kláštera sv. Jiří na Pražském hradě z doby kolem roku 1400.

Druhý oddíl knihy je nazván *Doba počátků* a vrací se tak nezbytně ke kořenům vývoje české státnosti. Souhrnný výklad D. Třeštíka, sahající od počátků slovanského osídlení českých zemí až po obnovu českého přemyslovského státu po krizi na přelomu tisíciletí, prokládají vhodně tři samostatné boxy, věnované českým hradištím raného středověku (Martin Gojda), středočeské přemyslovské doméně (Jiří Sláma) a v současné době velmi aktuální otázce knížecích a velmožských dvorců (Naďa Profantová). K Třeštíkovu textu přece jen jedna výhrada: jestliže na s. 63 prezentuje slovanskou expanzi jako postup „*jen slabě mocensky organizovaných rolníků*“, je zjevné, že text vznikl ještě před tím, než autor sám docenil význam výsledků archeologického výzkumu časně slovanské sídelní aglomerace v Roztokách u Prahy (či patrně obdobných výsledků z areálu pozdějšího velkomoravského hradiště na Pohansku u Břeclavi). Na jejich základě se totiž zdá být zřejmé, že stupeň organizace časně slovanské společnosti v českých zemích byl vyšší, než se soudilo pouze na základě znalosti jednoduchých agrárních sídlišť typu Březno u Loun, a musíme také předpokládat, že ani Slované se nemohli na nově obsazených územích prosadit bez patřičné mocenské opory organizovaných bojovnických družin. Na Třeštíkův text navazuje samostatnou kapitolou k Velké Moravě archeolog Pavel Kouřil, přičemž za nejdůležitější informaci tohoto příspěvku, která bohužel dosud nepronikla ve větší míře mimo prostředí úzké skupiny medievistů, zabývajících se raným středověkem, a tedy především neovlivnila obecné historické povědomí, budované např. texty učebnic dějepisu, pokládám zdůraznění skutečnosti, že již v 8. století existuje na Moravě řada opevněných center (Staré Město – Ostrov sv. Jiří, Mikulčice, Olomouc-Povel), povětšinou se vyvíjejících kontinuálně do 9. století, přičemž množství nálezů dokládá, že zde žijící slovanské elity přejímaly na jedné straně zvyklosti elit avarských (početné nálezy kování, pocházejících z bojovnických opasků), tak i franských (ostruhy s háčky). Vznik Velké Moravy tak – shodně s Třeštíkovým výkladem – nebyl v žádném případě až záležitostí třicátých let 9. století, ale vyrůstal logicky ze starších základů a v okamžiku, kdy po porážce Avarů Karlem Velikým a zhroucení kaganátu vzniklo ve východní střední Evropě mocenské vakuum, slovanské elity využily nové politické konstelace k budování vlastních státních útvarů, z nichž jedním byla i Morava. P. Kouřil, na rozdíl např. od D. Třeštíka či N. Profantové, uvažuje ještě o samostatném nitranském knížectví, připojeném k Moravě až ve třicátých letech 9. století, byť upozorňuje na fakt, že předvelkomoravská hradiště se na Slovensku vyskytují na sever od území ovládaných původně Avary (dnes by na tomto místě autor jistě připomenul nové významné objevy na hradišti Bojná v Považském Inovci). Pobedim a další hradiště na západ od Váhu vnímá jako součást zajištění hranic Moravy a o nových hradištích na jihu Slovenska a zejména v prostoru mezi Váhem a Hronem konstatuje, že vznikla teprve v průběhu první třetiny 9. století, tedy v prostoru ovládaném předtím mocensky Avary. Vznik hradišť zde musel někdo iniciovat a zůstává otázkou, zda tu byly přítomny místní elity, které k tomu byly způsobilé. Jako logicky oprávněnější proto shledávám výklad spatřující v Nitransku oblast, do níž mocensky expandovali Moravané a vytvořili zde údělné knížectví, jímž zůstalo

po celou dobu existence Velké Moravy. Také tato kapitola je doplněna o samostatný box, který N. Profantová věnovala dokladům vlivu Velké Moravy na území Čech. Hospodářským poměrům, obchodu a počátkům mincování v Čechách se věnuje kapitola Jiřího Slámy, stručná, ale přesto velmi výstižná. Kapitulu doprovází box věnovaný Pražskému hradu (Jan Frolík). Jen stručné slovní připomenutí vazby Pražského hradu s opevněným podhradím na Malé Straně mi připadá málo důrazné a méně zasvěceným čtenářem snadno přehlédnutelné, více by se na tomto místě uplatnil pláněk či pohledová rekonstrukce. Stručný box N. Profantové zdůrazňuje roli Čech jako území, v němž lze sledovat přímou kontinuitu vývoje šperku od Velké Moravy až do 11. století. Kapitola *Gens Bohemorum – kmen Čechů* je opět z pera D. Třeštíka a shrnuje jeho – dnes jako paradigma obecně uznávaný – pohled na konstituování kmene Čechů jakožto jediné etnické i politické entity na stejnojmenném geografickém území, která se teprve postupně diferencuje na menší útvary – civitates, ovládané jednotlivými knížaty a dle někdejší teorie Julia Lipperta, převzaté Václavem Novotným a obhajované prakticky až do sedmdesátých let 20. století starší generací archeologů v čele s Rudolfem Turkem, označované mylně rovněž jako kmeny. A opět je kapitola obohacena o dvojici boxů N. Profantové, z nichž první se zabývá knížecím hrobem z Kolína a druhý problematikou knížecí družiny. K poslední kapitole oddílu o přemyslovském mýtu a prvních českých světcích byl opět nepochybně povolán D. Třeštík. Jeho výklad (v intencích monografií *Mýty kmene Čechů* a *Počátky Přemyslovců*) doplňuje box Anežky Merhautové, věnovaný nejstarším vyobrazením českých světců a hmotným památkám na ně.

Rozsáhlý třetí oddíl *Čechy knížecí* se zabývá vývojem českého státu v 11. a 12. století. J. Žemlička dal úvodní (poměrně rozsáhlé) přehledové kapitole výmluvný název *Společnost v područí státu*, kterým deklaruje svůj pohled na toto období. Autorův výklad je rozhodně promyšlený a koncisé, byť ne všechny jeho závěry jsou bezesporné. Narážím zde na nedávnou diskusi o problematice pozemkové držby v raně středověkých českých zemích. Přestože tato polemika byla často vedena zbytečně ostře a *ad personam*, domnívám se, že měla smysl. Přinejmenším donutila účastníky sporu co nejprecizněji formulovat své představy a stanoviska a jsem přesvědčen, že např. nejnovější Žemličkova studie,¹ které si vysoce cením, vděčí za mnohé právě této diskusi a představuje určitý myšlenkový posun oproti přece jen poněkud jednostranně akcentované „privatizaci“ českého státu ve 13. století.² Ve zde recenzovaném textu se samozřejmě nové výsledky analýz problematiky pozemkové držby ještě neprojevují. Žemličkovu kapitulu doprovázejí další boxy, z nichž první je věnován vývoji pražské sídelní aglomerace a jeho autorem je J. Žemlička. Škoda, že ani na jeho mapkách se neobjevuje nejstarší opevněné podhradí Pražského hradu na Malé Straně (9.–10. století), doložené výzkumy Jarmily Čihákové a prezentované mj. na výstavě *Střed Evropy okolo roku 1000*. Hradským centřům (opět včetně Prahy) se věnuje box P. Sommera, Luboš Polanský a Zdeněk Petráň vytvořili celkem tři boxy věnované českým mincovním ražbám od 10. do 13. století (poslední z nich by tedy

1) Josef ŽEMLIČKA, *O „svobodné soukromosti“ pozemkového vlastnictví (K rozsahu a kvalitě velmožské držby v přemyslovských Čechách)*, Český časopis historický 107, 2009, s. 269–308.

2) Josef ŽEMLIČKA, *České 13. století: „privatizace“ státu*, Český časopis historický 101, 2003, s. 509–541.

obsahově patřil již do čtvrtého oddílu *Čechy královské*). Po Žemličkově přehledu byl dán prostor opět problematice Moravy, kterou představuje Zdeněk Měřínský způsobem, který je v souladu s koncepcí editorů díla. Box Jana Zelenky, zabývající se císařem Fridrichem I. Barbarossou a jeho vztahem k Čechám, je do moravské kapitoly vložen bez přímé souvislosti s ní (důvodem byla patrně snaha prostřídat tok souvislého výkladu kapitoly, a oživit tak čtenářovu pozornost). Kapitulu *Cesta ke křesťanské společnosti* napsali společně D. Třeštík a P. Sommer. Vracejí se v ní nejprve zpět do 9. století, aby poté sledovali všechny důležité momenty ve vývoji církevní organizace, ale i v christianizaci společnosti až do přelomu 12.–13. století. Text prokládají boxy: P. Sommer a J. Sláma představují zevrubně hnězdenská bronzová vrata a na nich vyobrazené scény svatovojtěšské legendy, P. Sommer se zabývá nejstaršími kláštery Čech a Moravy a J. Žemlička se věnuje venkovským románským kostelům, přičemž se v souladu s probíhající diskusí vyjadřuje s kritickou opatrností k problematice tzv. vlastnických tribunových kostelů. D. Třeštík pojednal v následující kapitole téma ideje státu a národa v přemyslovských Čechách, které vhodně doplňují i boxy A. Merhautové k přemyslovskému cyklu nástěnných maleb v rotundě ve Znojmě a J. Žemličky o symbolech panovnické moci a o volbě a nastolování českých knížat.

Čtvrtý oddíl knihy pod názvem *Čechy královské* otevírá opět studie J. Žemličky, který k ní připojil boxy o Zlaté bule sicilské a o královských korunovacích Přemyslovců. Autorkou dalšího boxu o opavských Přemyslovcích je Jana Konvičná, Václavu II. a Václavu III. se jako jediným panovníkům dostalo samostatných boxů či medailonů od Dany Dvořákové-Malé a Karla Maráze. Jistě napadne, že podobné boxy by si „zasloužila“ většina přemyslovských panovníků, ale chápu, že publikace by tím narostla o další desítky stran. Poslední z boxů je dílem Mileny Bravermanové a J. Žemličky a zabývá se pohřby přemyslovských knížat a králů.

Chtěl bych se ovšem ještě vrátit k zásadnímu textu J. Žemličky, který v něm představuje svou koncepci přechodu od raného do vrcholného středověku, rozpracovanou v řadě předchozích studií i v monografii o počátcích Čech královských.³ Přestože v zásadě s touto koncepcí souhlasím a jako celek pokládám Žemličkův text za promyšlený, systematický a respektuhodný, přece jen se neubráním námitce: na s. 335 se objevují modelová schémata uspořádání a fungování hradeckých provincií-kastelání v polovině 12. století a v proměnách 13. století. Domnívám se, že první schéma pro polovinu 12. století nevystihuje plně situaci, která byla – pokud máme na mysli majetkovou držbu – v té době již rozhodně komplikovanější (připouštím ovšem, že model je vždy jistým zjednodušením skutečnosti). V rukou velmožů, předáků a dalších družiníků nebyla už pouze beneficia, propůjčená panovníkem, ale disponovali také pozemkovým majetkem trvalého charakteru. Jistě, velkou část získali od panovníka formou darů a výsluh, prameny však dokládají též patrimoniální držbu, a to nejen v podobě obhospodařované půdy s usedlostmi rolníků, kteří se tak stávali jejich poddanými. Velmoži vlastnili také dvorce s nevolnou čeledí, v nichž sídlili (kanovník Zbyhňev držel takto před rokem 1140 po otci Bohuňovi dvůr v Úněticích, jehož součástí byl i vlastnický kostel). Od počátku 12. století lze doložit v omezené míře

3) Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. Proměna státu a společnosti (1198–1253)*, Praha 2002.

také prodej a koupi půdy (paní Bohatěj), finančně se mezi sebou vyrovnávali kvůli vlastnictví pozemků dokonce i blízcí příbuzní (opět kanovník Zbyhněv a jeho nejmenovaný bratr). Objevují se první soukromé fundace klášterů (okolo 1119–1121 bratři Vilém a Heřman a Vilémov na Čáslavsku) i první doklad užívání predikátu (Markvart z Doubravy). Populační nárůst vyvolával hlad po nové půdě, a protože staré sídelní území již mnoho možností nenabízelo, osídlení se rozšiřovalo se stále narůstající intenzitou do poloh se střední nadmořskou výškou, která byla do té doby součástí lesních komplexů. Z nich panovník vyčleňoval nejen pro církevní instituce, ale i pro příslušníky družinných elit pevně ohraničené újezdy, v nichž pak probíhal osídlovací proces (např. dva újezdy byly již před rokem 1140 v držení pražského biskupa Jana a z jeho odkazu je získal nově zřizovaný premonstrátský konvent na Strahově). Je nemyslitelné, a v tom se s J. Žemličkou shodneme, že by přitom újezdy byly předmětem dočasného propůjčování. Jejich osídlení totiž vyžadovalo ze strany nových nabyvatelů vynaložení poměrně značných investic, jejichž návratnost byla dlouhodobá. Bez záruky trvalého vlastnictví by takové investice postrádaly smysl. Institut újezdů se tak stával jedním z nástrojů vedoucích k prolomení monopolu knížecího vlastnictví půdy – a použijí-li Žemličkova termínu – k privatizaci pozemkové držby. V tomto ohledu tedy probíhaly změny zcela jistě již po celé 12. století, i když proces nepochybně postupně gradoval a ve 13. století vyvrcholil.

Problematiku zakládání měst pojednal v samostatné kapitole Jiří Doležel a doplňuje ji box Zdeňka Dragouna, věnovaný pražským románským domům, u něhož je třeba ocenit zejména aktuálnost – využívá i nejnovějších výsledků archeologických záchranných výzkumů v Praze, např. na náměstí Republiky. Následuje závažná kapitola *Osídlení českých zemí na sklonku přemyslovské epochy*, jejímž autorem je J. Klápště. Zaujme nápaditostí a snahou neopakovat již vícekrát publikované. Stručný dovětek je datován do 23. srpna 2007 a patrně se jedná o jeden z nejpozdnějších zásahů do textu knihy. Kapitoly doprovázejí neméně inspirativně zpracované boxy. S velkým zájmem jsem četl příspěvek Pavla Boliny k problematice újezdů, představené na příkladu dvojice sousedních újezdů olešnického a sebranického v blízkosti českomoravské hranice, i box J. Klápště ke kolonizaci. Druhé vlně christianizace společnosti se věnuje s velkou akribií P. Sommer, vhodným doplňkem je box P. Maškové k venkovským pohřebištím, byť se převážnou částí (řadová pohřebiště) vrací tematicky zpět do raného středověku. Kapitoly o zakladatelské činnosti posledních Přemyslovců a o dvorském umění doby nastupující gotiky sepsal neméně poučeně Jiří Kuthan. K první z těchto kapitol přičinil Tomáš Durdík box k výstavbě královských hradů, Tomáš Krejčík shromáždil doklady státní symboliky a J. Kuthan sám představil pečete posledních Přemyslovců. Druhou z kapitol doprovázejí boxy Pavla Soukupa o rytířské kultuře ve 13. století a o dvorské kultuře a počátcích národních literatur (obě témata se do jisté míry překrývají).

Pátý oddíl knihy nese název *Státní a dynastické reálie* a soustřeďuje příspěvky zabývající se dalšími doplňkovými tématy. Markéta Marková pojednala zajímavým způsobem problematiku vývoje hranic přemyslovského státu, J. Žemlička se zabývá otázkou národnostní a již názvem upozorňuje na odlišnost vnímání „našich“ a „cizích“ Němců, připojuje ovšem také téma židovské minority. Box Martina Musílka

k městskému patriciátu do kapitoly jistě vhodně zapadá. Poměrně rozsáhlá a zajímavě a čtivě napsaná (jak se u tohoto tématu ostatně sluší) je kapitola Marie Bláhové o písemné kultuře středověkých Čech. Stať Evy Doležalové o přemyslovské tradici v době lucemburské oddíl završuje.

Nekončí tím ovšem zdaleka celá kniha. Nepochybně přínosný a nápaditě provedený je prosopografický soupis členů přemyslovské dynastie, na kterém pod vedením Luboše Polanského pracovali David Kalhous, Petr Kopal a Irena Moravcová. K němu se váže též příloha s přemyslovskou genealogií. Následuje stručný chronologický přehled a závěr, který dvojice pozůstalých editorů P. Sommer a J. Žemlička označila jako *Vzkaz přemyslovské epochy dnešku*.

Užitečnost knihy dále zvyšují souhrnný poznámkový aparát, organizovaný po jednotlivých kapitolách textu, rozsáhlý seznam pramenů a literatury, seznam vyobrazení, resumé v angličtině a rejstřík, umožňující vyhledávat podle jmen a míst (jen ve velmi omezené míře též dle pojmů).

Mohlo by se zdát, že kritickými připomínkami dávám najevo „nespokojenost“ s recenzovaným dílem, nicméně opak je pravdou. Vidím v něm svým způsobem grandiózní počín, jakých není u nás mnoho. Vzniklo dílo vsutku výpravné, reprezentativní, určené nejen pro odborníky – medievisty, ale přístupné (až na cenu, která je ovšem adekvátní tomu, co kniha nabízí) i širokému okruhu zájemců o české dějiny. Nepochybně má předpoklady, aby zaujalo a aby napomohlo k formování obecného historického povědomí na úrovni aktuálních poznatků vědy. Splní-li tento cíl, a v to věřím, zaujme v české historiografii nepřehlédnutelné místo jako výsledek kolektivního úsilí několika generací autorů (od nejstarší, završující své celoživotní úsilí, až po tu slibně nastupující). Poděkování náleží především editorům, lze si představit, jak obtížný úkol na sebe vzali. Lze litovat, že Dušan Třeštík se vydání knihy nedožil, zároveň si jí však vytvořil důstojný pomník.

TOMÁŠ VELÍMSKÝ

Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel, rádce*, Vyšehrad, Praha 2008 (= Velké postavy českých dějin 10)

352 s., ISBN 978-80-7021-911-9

Osobnost prvního pražského arcibiskupa přitahuje pozornost české historiografie již od poslední třetiny 14. století. Po třech pozdně středověkých *Životech* a barokním životopise z pera Bohuslava Balbína se Arnošt po druhé světové válce dočkal dvou pozitivistických biografii od Václava Chaloupeckého a Jana Kapistrána Vyskočila, jež po faktografické stránce donedávna představovaly standardní díla.¹ Od té doby vzniklo k Arnoštově osobnosti již jen několik drobnějších biografických statí,² vedle

1) Václav CHALOUPECKÝ, *Arnošt z Pardubic, první arcibiskup pražský*, Praha 1946; Jan Kapistrán VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, Praha 1947.

2) Srov. Jaroslav V. POLC, *Arnošt z Pardubic*, in: *Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Länder 3. Karl IV. und sein Kreis*, hg. Ferdinand Seibt, München – Wien 1978, s. 25–42; rozšířená česká verze vyšla in: *Otec vlasti*, ed. J. V. Polc, Řím 1980, s. 119–161.